

УДК 373. 5 [016:78+015.311:17] (091) «19»

Горбенко С.С.*

ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ СЕГМЕНТ ГУМАНІСТИЧНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ПАРАДИГМИ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ ШКІЛЬНОГО ВІКУ ХХ СТ.

У статті характеризуються найбільш вагомими фактами, педагогічними ідеями, поглядами вітчизняних діячів музичної педагогіки які відрізняються гуманістичною орієнтацією і склали своєрідну модель особистісно-орієнтованого музичного навчання і виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів у ХХ ст.

Ключові слова: музично-дидактичні принципи, музичні заняття, гуманістичний характер, естетичне співпереживання, творча діяльність, усвідомлене сприйняття, особистісні ціннісні орієнтації.

Гуманізація освіти є однією з найчастіше обговорюваних тем у навчальних закладах, згадуваних на сторінках педагогічної преси. Така увага до змісту та особливостей цієї важливої і актуальної, як з теоретичної, так і практичної точок зору, категорії зумовлюється, в останні роки, еволюцією сучасних філософських концепцій, згідно з якими центром соціального, наукового, освітньо-культурного життя стає Людина. Система гуманістичних поглядів формувалась протягом віків і була сповнена усіляких протиріч. ХХ століття – одне з найскладніших явищ в історії не лише європейської, а й світової освіти і культури. По-перше, це пояснюється великою кількістю соціальних потрясінь, які витиснули духовні цінності на одвірки людської свідомості. По-друге, в цей період відбуваються суттєві зміни в економічній галузі. По-третє, поступове перетворення суспільства на комплекс різних об'єднань та угруповань призвело до процесу загальної інституціоналізації, в результаті якої людина була позбавлена свого власного «Я», втратила індивідуальність. Все це у прямій чи опосередкованій формі відобразилось і на освітніх процесах, зокрема художньо-естетичному навчанні і вихованні.

У сучасній науково-педагогічній літературі все більше уваги автори приділяють проблемі гуманізації навчально-виховного процесу (Г.О.Балл, М.Н.Берулава, І.Д.Бех, Є.В.Бондаревська, Б.Год, Л.О.Голубничка, О.П.Демченко, В.Землянська, Б.Г.Корнетов, Ю.Мальований, О.Ф.Норкіна, Н.М.Носовець, С.І.Подмазін, Т.І.Поніманська, Т.І.Сущенко, І.Тимошук, Н.Чернега, Є.М.Шиянов та ін.). Ряд досліджень присвячено питанням зародження і розвитку особистісно-орієнтованої освіти (Л.В.Кондрашова, В.М.Красновський, Т.А.Праслова, А.П.Смайцер, В.І.Чарська та ін.). Деякі розробки маємо і в мистецькій, зокрема, музичній освіті (Є.О.Гаспарович, Н.І.Гречаник, С.В.Дицьо, П.Б.Косенко, Л.М.Масол, О.М.Олексюк, О.М.Отич, В.В.Пилипчук, О.Я.Ростовський, І.О.Цюряк та ін.)

ХХ століття характеризується різкою зміною політичних режимів, соціально-економічної ситуації, насичене різноманітними історичними подіями та умовами, в яких розвивалася українська культура.

Нова філософія освіти у центр навчально-виховного процесу ставила особистість учня, розвиток його індивідуальних якостей, природних здібностей, задатків, талантів. У „Проекті єдиної школи на Україні”(1) підкреслювалось, що „...при вихованні дитини за вихідну точку треба брати те, що є в дитячій душі; дитячий світ, цей мікрокосм із власним добром і злом, є тим полем, де мусить провадитися праця вчителя” (1, с.5).

Одним з найвагоміших засобів виховання учнівської молоді вважалось мистецтво, яке стало союзником у справі виховання нової людини. Вперше в історії вітчизняної школи естетичне виховання стає обов'язковим для дітей різного віку. Наголошуючи на необхід-

* © Горбенко С.С., 2012

ності викладання мистецтв протягом усіх ступенів проекрованої школи, автори документу підкреслювали, що ознайомлення учнів з різними видами художньої творчості не повинно було мати на меті обов'язкове досконале вивчення того чи іншого виду мистецтва. Першочергове завдання естетичної підготовки полягало у „вихованні волі та творчих здібностей дітей” (1, с.17).

Провідне місце серед усіх мистецьких дисциплін в новій українській школі, з огляду на їх значення „ у справі розвитку духовної природи дитини”, належало співам та музиці. Як зазначалося у „Проекті...”, співи, як і мова, є фізичним вираженням душевних емоцій дитини. Ознайомлення з теорією музики сприяє і всебічному розвитку інтелекту учнів. Беручи до уваги зазначені аспекти освітньо-виховного значення музичних занять, автори документу наполягали на їх обов'язковості для дітей усіх класів.

Починаючи з 1920 року, у навчальних програмах ставилось завдання **всєбічного музичного розвитку**. Так, у програмі-мінімум для Єдиної трудової школи I і II ступенів цілі музичного виховання формувались наступним чином: „Зробити учня, що закінчує школу, музично розвинутим і музично грамотним. Для досягнення такої цілі потрібно:

- розвинути здібність сприймати музичні твори, привити смак до кращих зразків світової класичної музики шляхом широкого ознайомлення з ними і свідомого засвоєння (**слухання музики**);
- сформувати необхідні виконавські уміння і навички (**хоровий спів**);
- повідомити учням необхідні для їх розвитку теоретичні знання (**музична грамота**)” (2,с.147).

Перші кроки в розробці наукових основ діяльності нової гуманістичної школи пов'язані з іменем Павла Петровича Блонського (1884 – 1941). Основна ідея, яку він розвивав у своїх наукових працях – школа повинна стати орієнтиром не тільки на навчання, а й для всього життя дитини. Естетичне виховання він розумів як виховання творця художньо-естетичних цінностей, включаючи в поняття «естетична творчість» уміння сприймати і оцінювати твори мистецтва.

Не можна не згадати про гуманістичну і високопрофесійну діяльність **Валентини Миколаївни Шацької** (1882-1978) Особлива заслуга належить педагогу-музиканту в розробці принципів загального музичного виховання дітей. Її теоретичні праці та науково-педагогічна діяльність пройняті справжньою повагою до особи дитини, безмежною вірою в можливості та необхідність музичного розвитку всіх без винятку дітей незалежно від їхніх музичних даних. Можна з упевненістю стверджувати, що суспільно-просвітницька робота В.М.Шацької з дітьми, яка проводилась до середини тридцятих років, відіграла значну роль у становленні теорії і практики масової музичної освіти. Вона відстоювала думку про те, що „*здатність слухати і естетично переживати музику, чути основне, головне в її змісті, співпереживати виражені в ній почуття, відрізнити й розуміти значення її виражальних засобів – все це не є природженими здібностями людини, а піддається вихованню й розвитку в процесі відповідної діяльності на основі навчання*” (3,с.8-9).

Гуманістична спрямованість музичної освіти учнівської молоді особливо яскраво прослідковується у діяльності відомого педагога-музиканта **Болеслава Леопольдовича Яворського** (1877-1942). Головною ціллю у всій педагогічній діяльності Б.Л.Яворського був пошук шляхів формування творчих здібностей. Формування дитячої музичної творчості, на його думку, включає в себе п'ять етапів, котрі сам Яворський називав „**введенням в творчество**” :

- накопичення вражень в різноманітних формах;
- спонтанне вираження творчого початку в зорових, сенсорно-моторних і мовних проявах;
- імпровізування – рухове, музичне, літературно-мовне, образотворче;
- створення оригінальних композицій, мелодій, віршів, що є відображенням певного художнього враження;
- музична творчість (написання мелодій, пісень, п'єс, варіацій тощо).

До особистостей, що увійшли в історію вітчизняної загальної музичної освіти і вирізнялися гуманістичним мисленням, належить **Борис Володимирович Асаф'єв** (1884-1949). Завдання музичної освіти і виховання він бачив у тому, щоб через масове музичне виховання сприяти створенню нової музичної культури. Вирішення цієї проблеми вчений вбачав у зближенні музикантів-професіоналів з „масами, що прагнуть музики”, в усвідомленні того, що музика – велика культурна сила, здатна глибоко впливати на формування особистості й колективу. А це можливо тільки у випадку виховання навичок активного, усвідомленого сприйняття музики.

Б.В.Асаф'єв не ратував за творення дітьми чогось „складного”. Він закликав до найпростішого, до того, що ми сьогодні називаємо, користуючись терміном К.Орфа, „елементарною музикою”. До творчих прийомів він відносив: перетворення одноголосної мелодії у двохголосну; варіювання основної мелодії; вигадання найпростішого супроводу, або внесення змін до того, що вже існує; „інтенсифікація” наспіву шляхом приєднання до нього нижніх і верхніх підголосків, змислення нескладних мелодій на поетичний текст, що сподобався дітям та ін. (4,с.80).

Одним із педагогів, чиї погляди на музичну освіту мали прогресивний гуманістичний характер, є учень Б.Л.Яворського з композиції **Микола Дмитрович Леонтович** (1877-1921). Його творчість здобула всенародне визнання і назавжди увійшла в золотий фонд не тільки української, але й світової музичної культури. Разом з тим, на гуманістичну сутність його ідей та зміст музично-педагогічної діяльності ми звертаємо увагу недостатньо.

У своїх працях М.Леонтович відстоював думку про обов'язкове музичне виховання всіх дітей. „У Миколи Дмитровича був принцип: на уроках повинні співати всі – хто вміє і хто не вміє, хто має слух і голос та не має їх”, - читаємо у спогадах Л.Гравецької. В роботі з дітьми він рекомендував йти **від меншого до більшого, від нижчого до вищого, від елементарного до труднішого**. Уникати будь-якого формалізму в навчанні, механічного засвоєння матеріалу; не вимагати від учня докладного знання. Залучати до створення власних мелодій і тим самим виявляти його фантазію, привчати до самостійності у співі, часто опитуючи дітей поодиноці. На його думку, увесь процес співацького виховання має сприяти активному, зацікавленому і творчому ставленню школярів до пісні. Особливої уваги приділяв М.Д.Леонтович розвитку власної творчості дітей: „...самостійна творчість учнів розвиває слух і робить їх більш-менш свідомими в нотній грамоті. Щодо складання невеличких мелодій самими учнями, то треба їм давати можливість виявити свою фантазію без усякого впливу вчителя....подібні спроби творчості спричиняються до удосконалення в нотному співі” (5,с.59).

Прихильником гуманістичних підходів у загальному музичному вихованні дітей початку ХХ ст. можна вважати **Кирила Григоровича Стеценка** (1882-1922). Він був переконаний у загальноосвітньому, пізнавальному значенні співу в естетичному вихованні учнів і зазначав, що пісня впливає, головним чином, на формування їх духовної природи, розвиток музичних здібностей, естетичного смаку, почуття прекрасного, сили волі та організованості. Основні педагогічні ідеї К.Стеценка полягають у вимозі **терплячого і шанобливого ставлення до кожної дитини, врахування її індивідуальних особливостей, спостереження і вивчення їх у процесі проведення музичної роботи**. Композитор вважав, що завдання педагогів виховувати таких людей, які мали б тверду волю у проведенні найвищих ідей духу людини, ідей правди, добра на користь рідного краю і народу українського. Він виступав за корінну реорганізацію навчальних закладів, зміну програм змісту, форм і методів навчання та виховання.

В перші пореволюційні роки передові митці України виступали проти формального ставлення до музичного виховання, висловлювались за побудову педагогічної системи на основі пробудження у дітей асоціативного мислення та активного творчого відношення їх до музичного мистецтва. У процесі формування культури активного сприйняття музики

головний акцент ставився на зацікавленості емоційною захопленістю дітей при постійному інтелектуальному заглибленні у саме сприйняття. Це було надто складним завданням і вимагало створення певної послідовної методичної системи. Недивлячись на те, що такої системи не існувало, багато музичних діячів виступали із своїми поглядами та окремими методичними порадами. Серед них особливе місце належить **Пилипу Омеляновичу Козицькому** (1893-1960), який залишив нам у спадщину багато цінних педагогічних ідей гуманістичного спрямування у сфері музичного навчання і виховання дітей шкільного віку. Заслуга його полягає в тому, що він пов'язав нові форми роботи з дітьми (слухання музики і творчу імпровізацію), з історично традиційною формою – хоровим співом, наповнивши його новим змістом.

Важливе місце у формуванні та розвитку гуманістичних поглядів на зміст музичного виховання учнів належить відомому психологу **Б.М.Теплову (1896 – 1965)**. У своїй книзі „Психология музыкальных способностей” (1947р.) він запропонував класифікацію музичних здібностей та розкрив основні умови їх розвитку. Так, „**музикальність**” у його розумінні – це здатність до диференційованого відчуття музичного звучання і співпереживання змісту музики. Гармонійний розвиток музичних здібностей полягає у залучення дитини до різних видів музичної діяльності.

Б.М.Теплов доводив, що проявлення музичних здібностей у кожної дитини індивідуально. У одних, в силу природних задатків, вони яскраво виражені, у інших – формуються і поступово розкриваються в процесі активної музичної діяльності. Таким чином, не можна говорити про відсутність музичних здібностей у дітей. Їх проявлення у значній мірі залежить від виховання і навчання, що стимулює позитивні емоції та інтерес.

Ідеї та погляди Б.М.Теплова до сьогоднішнього дня не втратили свого значення для розуміння характеру музичного розвитку дітей шкільного віку.

У 70-ті роки з'явилась необхідність у суттєвих змінах, що привели б до створення нової послідовної системи дитячого музичного навчання і виховання, яка б увібрала в себе кращі вітчизняні традиції, спиралась не тільки на передові принципи загальної педагогіки, психології, але й на специфіку самої музики. Саме в цей період для створення новаторської системи занять з музики до загальноосвітньої школи приходить **Дмитро Борисович Кабалевський** (1904-1987). Він ставить широке і глибоко гуманне завдання: ввести дітей і підлітків у світ великої серйозної музики, справивши таким чином, благотворний вплив на формування особистості кожного з них. А це значить навчити розуміти твори світової класики, вселити у дитячі душі любов до них та інтерес.

З кінця 70-х років особливе значення у відновленні та збагаченні гуманістичних цінностей вітчизняної педагогіки набула творча практика вчителів, що об'єдналася на платформі „**педагогіки співробітництва**” (Ш.О.Амонашвілі, І.П.Волков, Є.М.Ільїн, В.Ф.Шаталов, М.П.Щетинін та ін.). Її ідеї та досвід сприяли піднесенню особистості учня в педагогічному процесі, перетворенню його у рівноправний, з педагогом, суб'єкт цього процесу, використанню в ньому таких прийомів і методів, які сприяли б розвитку творчих начал у навчальній діяльності учнів, укріпленню в них почуття честі й достоїнства. Все це стосувалось і процесу музичного навчання і виховання. З'являються нові навчальні програми та методичні посібники з музичного виховання у яких вагоме місце зайняла ідея самостійності, творчого підходу до розвитку дитини на уроках музики. Фактично означений період відзначається поступовою зміною ціннісних орієнтацій в педагогічній теорії і практиці: з **пануючої суспільної на особистісну**.

Звертаємо увагу на те, що у період 70-80-х років спостерігається широкий педагогічний інтерес до позаурочної музичної роботи з дітьми. Окрім масової навчальної роботи в гуртках вокально-хорової та інструментальної самодіяльності, важливе місце посідають творчі вечори,

зустрічі з діячами музичного мистецтва, відвідування оперних вистав і концертів, проведення різноманітних конкурсів, фестивалів, шкільних свят пісні.

Фактично у 80-ті роки були розроблені чіткі вимоги до музичного виховання учнів, що характеризувалися наступними основними положеннями гуманістичного змісту:

- педагогічний процес, спрямований на досягнення істинно художньої музики, повинен виходити із її змістовності, що безпосередньо впливає на естетичний розвиток особистості учня;
- формування в учнів уявлення про музичне мистецтво, як своєрідної форми відображення дійсності вже з молодшого шкільного віку.

В педагогічних дослідженнях виступають два основні гуманістичні напрямки: роль мистецтва у формуванні особистості; творча активність учнів, засвоєння ними навичок самостійної діяльності. Ідея гуманізації шкільної освіти виступає у цей період в якості важливого фактора удосконалення музичного виховання школярів. Це торкнулося, насамперед, питань використання народної музично-педагогічної спадщини, пошуків ефективних шляхів музичного виховання на основі української національної культури, що знайшли відображення, перш за все у нових програмах.

Так, Програми та поурочні методичні розробки з музики для учнів початкової та основної школи (авторська група у складі: *О.Я.Ростовського, Р.О.Марченко, Л.О.Хлебнікової, З.Т.Бервецького*; К.,1996) побудовані на концептуальних ідеях Д.Б.Кабалевського. При цьому вони відкрили широкі можливості для втілення українознавчих ідей на уроках музики, зробили можливою варіантну множинність своєї практичної реалізації. Ці програми пронизані наступними гуманістичними принципами:

- виховання музичної культури як частини усєї духовної культури;
- сприйняття музики як основи музичної освіти;
- розгляд музики як цілісного явища;
- формування музичної грамотності на противагу вивчення музичної грамоти;
- створення на уроці творчої атмосфери на основі особистісного спілкування учителя і учнів.

Гуманістичною ідеєю пронизана й інша програма „Музика та позакласна робота з музики” для учнів 1-4 та 5-8 класів (автори: *А.Т.Авдієвський, А.Г.Болгарський, І.М.Гадалова*; К.,1994). Її метою, за висловом авторів, є формування духовної культури особистості у тісному зв'язку з культурою народу; підготовка дітей до життя й творчості на основі народних традицій, що склалися протягом не одного покоління; виховання не лише знавців і шанувальників, а й активних творців фольклорних традицій українського народу.

До середини 80-х років склалися характерні риси і принципи музичного виховання, які дозволяють говорити про певну систему:

- загальність і обов'язковість музичного виховання;
- різносторонність впливів і видів музичної діяльності;
- зв'язок музично-теоретичних знань з музичною практикою;
- взаємодія емоційності і свідомості;
- єдність музичного виховання, навчання і розвитку;
- наступність музичного виховання в дошкільних закладах і школі.

В кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. відбулась поступова зміна ціннісних орієнтацій у педагогічній теорії і практиці. На зміну суспільній прийшла особистісна орієнтація, гуманістична. Вона передбачала відмову від пошуку універсальних форм, методів прийомів навчання і виховання, апріорно – їх варіативність в залежності від індивідуальних здібностей та особливостей розвитку дитини. Фактично освіта у цей час повертається до формули часів класичної давності – **вчимося не для школи, а для життя**, спрямовується на гуманізацію, на відродження національних культурно-історичних традицій. Такий орієнтир торкнувся

і художньої освіти. У відповідності з даною тенденцією пріоритетними мотивами стають *самопізнання, самоутвердження, самореалізація особистості, свобода розвитку її художньо-творчих задатків та духовних інтересів.*

У 90-і роки особлива увага педагогіки була звернена до проблем взаємозв'язку школи з оточуючим соціальним середовищем. У світлі цієї тенденції все більшої активності набуває координація роботи шкіл і засобів масової інформації, які були найпопулярнішими із усіх форм залучення молоді до соціальних цінностей. Зростаюча роль радіо і телебачення в розвитку особистості учнів, у формуванні їх мислення, світосприйняття, ціннісних орієнтацій чітко проявилася і у сфері музично-естетичного виховання. Соціологічні дослідження показали, що засоби масової інформації стали ведучим джерелом музичних вражень. Саме їх репертуар визначає зміст і спрямованість інтересів та смаків учнів. Самостійне прослуховування чи перегляд учнями музичних передач, які здійснювали вирішальний вплив на зміст їх музичної свідомості, часто ставали стихійними і не піддавалися педагогічному управлінню. Такий стан справ посилив значення особистісного фактора у процесі музичного виховання через засоби масової інформації. На перший план впливає необхідність забезпечення активності учня, який повинен бути не пасивним об'єктом інформаційного впливу, а його активним суб'єктом.

Висновки. Отже, на основі аналізу особливостей та досягнень загальної музичної освіти на кінець ХХ століття можна визначити такі її провідні принципи:

- вивчення національних музичних скарбів на тлі досягнень світової художньої культури;
- зв'язку музики з іншими мистецькими явищами;
- орієнтації впливу музики на духовний розвиток особистості, її моральні якості;
- врахування первинних, безпосередніх емоційних вражень, що виникають у процесі конкретного чуттєвого сприйняття дитиною сутності музичного образу;
- неповторності, глибокої своєрідності художніх уявлень кожної дитини;
- одночасності співпереживання дитиною художньому образу і самому собі, своїм найбільш значущим життєвим цінностям.

Список використаних джерел

1. Проект єдиної школи на Україні. Кн. 1. Основна школа. – Кам'янець-Подільський, 1919.
2. Програма-мінімум для Єдиної трудової школи I и II ступени. – Петроград: Губоно, 1923.
3. Шацкая В.Н. Музыка в школе /В.Н.Шацкая. – М., 1963.
4. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении /Б.В.Асафьев. – М. – Л., 1965.
5. Леонтович М.Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України /М.Д.Леонтович. – К.:Музична Україна, 1989.
6. Стеценко К.Г. Українська пісня в школі. Доповідь на I Всеукраїнському з'їзді вчителів. Рукопис /К.Г.Стеценко. – К., 1917.
7. Сергієвський В. Співи чи музика? /В.Сергієвський //Музика масам. – 1930. - № 5-6.
8. Кабалевский Д.Б. Прекрасное пробуждает доброе /Д.Б.Кабалевский. – М., 1973.
9. Михайличенко О.В. Основи загальної та музичної педагогіки: Теорія та історія. Навчальний посібник для студентів музичних спеціальностей / О.В.Михайличенко. – Суми: Наука, 2004. – 210 с.

In the article the most valuable factors, pedagogical ideas, views of national representatives of musical pedagogic are characterized. They are characterized by their humanistic oriented views and have created the so-called model of self-oriented musical education and upbringing of pupils in general educational establishments in 20th century.

Key words: *Musical-didactical principles, musical lessons, humanistic character, esthetic empathy, creative activities, comprehension, personal axiological orientations*